

MANUSCRIT ACCEPTAT

A propòsit dels traductors i les traduccions d'Homer al català

Jaume Pòrtulas

Llibre	Garrigasait, R. HOMER. Ilíada. Adesiara, 2019		
DOI			
Disponible en línia		Data de publicació	2019
<p>Per citar aquest document:</p> <p>Pòrtulas, J., "A propòsit dels traductors i les traduccions d'Homer al català" a Garrigasait, R. HOMER. Ilíada. Adesiara, 2019, p. 3-22</p>			
<p>Aquest arxiu PDF conté el manuscrit acceptat per a la seva publicació.</p>			

A PROPÒSIT DELS TRADUCTORS I LES TRADUCCIONS D'HOMER AL CATALÀ

1

L'Antiguitat va atribuir la *Iliada* i l'*Odissea*, dues grans epopeies que es troben a l'origen de la tradició poètica occidental, a Homer — una figura de *primer* poeta, primigeni i auroral, del qual ningú no sabia res del cert. A propòsit d'ell, s'explicava una mena de llegenda daurada, plena de meravelles i amables anacronismes. La història de les traduccions al català dels poemes atribuïts a aquesta figura enigmàtica és (relativament) llarga i giragonsant; s'hi deixen reconèixer, en filigrana, les etapes cabdals del procés de consolidació de la cultura catalana contemporània. La publicació d'una nova traducció de la *Iliada* ens ha semblat, a l'editor i a mi, una bona ocasió per revisar aquesta història d'"Homer en català", encara que fos d'una manera sumària.

Deixant ara de banda personatges com Pere Joan Nunyes (1525/9 – 1602), professor en diverses universitats de l'antiga Corona d'Aragó, o Manuel Martí (1663 – 1737), degà de la catedral d'Alacant (car llur dedicació homèrica no es manifestà en forma de traduccions), aquesta història s'inicia ja avançada la Renaixença. Entre 1874 i la primera dècada del segle XX, hi hagué un cert gruix de versions homèriques (molt majoritàriament de la *Iliada*), a càrrec de personatges com el metge Joan Montserrat i Archs (1844 – 1895), Magí Verdaguer i Callís (1849 – 1925), el prolífic Conrad Roure (1841 – 1928), Miquel Victorià Amer (1824 – 1912), Artur Masriera i Colomer (1860 – 1929) i Antoni Bulbena i Tosell (1854 – 1946). També es publicaren algunes versions anònimes.¹ Els pressupòsits, les qualitats formals i la fortuna d'aquestes temptatives divergeixen molt, com és natural. Quatre d'aquestes traduccions semblen haver-se completat; però només una, la de Conrad Roure, es va publicar íntegra en el seu moment. De les altres, els seus autors en donaren a conèixer tasts diversos en les publicacions de l'època: l'*Anuari Català*, *Lo Gay Saber*, el butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres, etcètera. Però no foren aplegades en volum en el seu moment i la majoria s'han perdut. Pel que fa a les de Verdaguer i Callís i de M.V. Amer, no passaren de l'estat de fragments més o menys extensos. D'aquests traductors, quatre tenien coneixements de grec — més aviat sumaris, en general; les versions de Roure i Bulbena i Tosell són confessadament

---

¹ Referències més detallades en les entrades corresponents de Bacardí i Godayol (2011) i a Pòrtulas, *en premsa*.

indirectes. La majoria van optar per la prosa; només Amer i Masriera traduïren en vers (en estrofes modernes; el temps de les adaptacions dels metres clàssics encara no havia arribat).

Tots aquests traductors — molts dels quals havien tirat als Jocs Florals — compartien un ideari, uns postulats i unes expectatives similars. En les justificacions i aclariments amb què solen llastar llurs traduccions s'hi troben sempre arguments semblants: la confessió de dedicar-se a una activitat lleugerament esotèrica; la recança, i també l'orgull, de portar a terme, a nivell local, una feina que a l'altra banda dels Pirineus s'executava en gran estil; el patriotisme (bàsicament lingüístic), inherent en l'ocupació d'incorporar al català alguns dels textos més il·lustres de la literatura universal... Són arguments que han deixat un solc pregon en l'humanisme català contemporani. La selecció d'escenes que acostumen a triar per donar a conèixer les seves produccions denota una perspectiva purament estetitzant: el comiat d'Hèctor i Andròmaca, l'escut d'Aquil·les, la mort de Pàtrocle, el rescat del cadàver d'Hèctor... En elles mateixes, aquestes tries no van errades d'osques; però resulten profundament convencionals.

Potser la més interessant d'aquestes versions és la de Conrad Roure, l'única que es publicà sencera, per bé que en un indret tan singular com el "Suplement Literari dels Dijous" del *Diari Català*, entre maig de 1879 i febrer de 1881.² Ja hem indicat que era indirecta i en prosa, a partir del francès. Personalment, sento, a més, una certa debilitat per "La mort de Patrocle" (ll. xvi 751-867), que Artur Masriera donà a conèixer com a mostra de la seva *Ilíada* inèdita. No hi manquen els errors de grec, una mica sorprenents, tenint en compte que Masriera era, entre aquests traductors, un dels més ben formats; i va anar a triar, per girar l'hexàmetre, una estrofa del tot insòlita, el quintet. Però la traducció en conjunt manté el ritme narratiu i un to plausible de dignitat.³ Llàstima que s'hagi perdut definitivament tret d'aquest passatge.

2

Les dues primeres dècades del segle XX van veure canvis radicals, també en el terreny que ens ocupa, gràcies a l'acció de dues personalitats molt diferents: Lluís Segalà i Estalella (1873 – 1937) i Carles Riba (1893 – 1959). Segalà fou el primer hel·lenista de la Universitat barcelonina amb una preparació veritablement moderna (si descomptem Josep Balari i Jovany [1844 – 1904], universitari molt competent, però que es dedicà sobretot, malgrat ocupar la càtedra de grec, al llatí medieval). Tenia coneixements sòlids de lingüística grega, sobretot en morfologia i

² També es publicà en volum (Leopoldo Domenech: Barcelona, 1879). Veg. Bacardí i Godayol (2011: 477) i Mussarra (2014: 35-56).

³ Veg. Pòrtulas (2017: 98-99).

dialectologia, i es basquejava per mantenir-se al corrent de les novetats científiques del moment. A això hi sumava uns principis excel·lents sobre l'activitat de traduir — principis basats en la fidelitat escrupulosa a l'original, quelcom no del tot evident en aquella època. El millor testimoni que es pot adduir de la qualitat del seu ensenyament són els noms d'alguns dels seus deixebles, com ara Lluís Nicolau d'Olwer i Pere Bosch Gimpera. També alguns dels traductors de la primera fornada de la Fundació Bernat Metge, començant pel mateix Riba, havien après el grec a la seva aula.

La fama de Segalà recolza sobretot en les seves traduccions d'Homer al castellà: la *Ilíada* (1908); l'*Odissea* (1910); *Himnos homéricos, Batracomiomaquia, Epigramas y fragmentos de poemas cíclicos* (1927). També va publicar una versió castellana de la *Teogonía* d'Hesíode, amb el text grec acarat (Tipografía 'La Académica': Barcelona, 1910) — quelcom més aviat insòlit, llavors, a casa nostra. Les versions homèriques de Segalà, publicades totes per l'editorial Montaner y Simón, van culminar amb les *Obras Completas de Homero* (també 1927), un considerable volum *in quarto* que les recull, revisades i precedides per una introducció extensa. La tasca de Segalà presenta encerts importants, derivats de la fidelitat i d'una fèrria honestedat científica; implica un progrés enorme respecte dels seus predecessors, tant els catalans com els peninsulars (com ara Antoni de Gironella, que havia publicat el 1851 una *Odissea* en castellà a la impremta de Tomàs Gorchs, o el vasc Federico Baráibar y Zumárraga).⁴ Però les seves versions pateixen d'un cert prosaïsme i no estan tampoc lliures de defallences ocasionals en la sensibilitat literària.

Segalà fou durant anys una presència important en la vida cultural del país. Prat de la Riba el volgué entre els membres fundadors de la Secció filològica de l'IEC; també fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres. Va dirigir diverses col·leccions populars de clàssics; entre elles, la "Biblioteca de Autores Griegos y Latinos" de l'Acadèmia Calasància, on de tant en tant apareixien algunes traduccions (en general breus) en català. Josep Carner, company seu a l'Institut, havia saludat l'aparició de la *Ilíada* castellana en termes entusiastes, per bé que sense amagar la recança que Segalà no hagués optat per girar-la en català.⁵ Es pot dir que Segalà recollí la indirecta, però amb notable parsimònia: el 1930 publicà al butlletí de

⁴ Martínez García (2010: 159-175); Pòrtulas (2016: 697-713).

⁵ "Una traducció de la *Ilíada*", *La Veu de Catalunya* (22 de setembre de 1909). Veg. Miralles (2002: 8-9). Carner també dedicà 'A Ll. Segalà' un poema de temàtica homèrica, recollit al *Verger de les galanies* (pp. 2-4), certament inspirat per la lectura d'aquesta mateixa traducció.

l'Acadèmia de Bones Lletres una versió, amb el text grec acarat, d'“El primer cant de la *Iliada*”, primícia d'una *Iliada* catalana que no arribà a bon port.⁶

3

Josep Carner fou el responsable, també, d'una altra iniciativa rica de conseqüències: com a director de la 'Biblioteca Literària' de l'Editorial Catalana, encarregà a un joveníssim Carles Riba una traducció de l'*Odissea*. Amb aquesta traducció, que veié la llum el 1919, es pot dir que comença una època nova.

Riba traduí l'*Odissea* en vers; però no va recórrer a cap metre tradicional — com havien fet, per exemple, M.V. Amer o Artur Masriera — sinó que optà per adaptar al català l'hexàmetre homèric. Vuit anys abans, el 1911, quan encara estudiava a la Universitat, ja havia fet les seves primeres armes en aquest terreny, amb una versió en hexàmetres de les *Bucòliques* de Virgili, publicada en una edició que li pagà el seu pare. Val a dir que, en aquell moment, les propostes d'adaptació dels ritmes grecolatins al català es plantejaven amb força des de posicions crítiques, estètiques i traductològiques molt diferents. Amb les seves *Horacianes* de 1906, Costa i Llobera havia demostrat que es podien recrear estrofes sàfiques i alcaiques, asclepiadeus i glicònics, amb un rigor formal extraordinari i resultats poètics significatius. Poc després, Jeroni Zanné (1873 – 1934) publicava el recull *Ritmes* (1909), on hi ha els primers especimens (simplement aproximatius) d'hexàmetres catalans. I el 1918, un any abans de l'*Odissea* ribiana, Josep Lleóart (1880 – 1951), amic de Zanné i nebot de Joan Maragall, s'arriscà a girar en català els hexàmetres alemanys del *Hermann und Dorothea* de J.W. Goethe.

Bàsicament, però, l'empresa de Riba comptava amb el mestratge de Maragall. El 1910, el gran poeta, que no sabia grec, havia acceptat amb joia la col·laboració del jove Bosch Gimpera (aleshores deixeble de Lluís Segalà a la Universitat) per tal de portar a terme la complicada tasca de 'retraduir' els *Himnes homèrics*,⁷ a partir d'una versió literal en prosa fornida pel mateix Bosch, i 'metrificar-los' d'acord amb el ritme de l'original. Maragall morí el desembre de 1911; però la seva versió aparegué pòstumament, a càrrec de l'Institut de la Llengua Catalana (1913). Riba va estudiar-la a fons. Un treball seu sobre “Els *Himnes homèrics* d'en Maragall” (recollit a *Escolis i altres articles*) documenta l'abast i la profunditat de la seva

⁶ Força anys abans, el 1911, Segalà ja havia publicat a l'*Almanach dels Noucentistes* d'Eugeni d'Ors una versió dels vv. 204-246 d'aquest mateix llibre primer. Vg. Garriga (1986).

⁷ Una col·lecció de trenta tres himnes, d'extensió i cronologia molt diferents, en honor de diversos déus, que els grecs solien atribuir a 'Homer'. Alguns d'aquests himnes són clarament tardans; però els més antics remunten, sinó a Homer, almenys a “l'edat homèrica”.

reflexió. Ara bé, si per alguna cosa es caracteritzava la proposta de Maragall era per una laxitud mètrica considerable. Els seus hexàmetres formaven llargues tirades de ritme dactílic, més que no un metre regular. Riba — que encapçalà la seva *Odissea* amb la dedicatòria “A la memòria de Joan Maragall”, on declarava haver “entrat gosadament en el camí per ell fressat” — va trobar-hi sens dubte un correctiu contra l’excessiva rigidesa de les seves *Bucòliques juvenils*.

4

Les escasses traduccions de poesia hexamètrica grecolatina publicades entre 1911 i 1919 (ço és, entre les *Bucòliques* i l’*Odissea* ribianes) van fer servir poc l’adaptació a la catalana de l’hexàmetre. Hom percebia probablement aquesta solució mètrica com un experiment interessant, però arriscat — fins i tot una mica frívol, possiblement. És significatiu que algú com Ramon Miquel i Planas titllés les *Bucòliques* ribianes — que, altrament, va celebrar amb èmfasi — de ‘modernistes’. Per a ell i per als que pensaven com ell, una traducció veritablement ‘clàssica’ havia d’èsser en una prosa “hont l’ordre de les parts y’l lligat dels conceptes sia’l natural y propi”.⁸ També són reveladores les reaccions que suscità l’*Hero i Leandre*,⁹ publicat el 1915 per l’Institut de la Llengua Catalana. Ultra el text original, el volumet contenia quatre traduccions: una, literal i en prosa, de Lluís Segalà; una segona, en hexàmetres (força incorrectes) d’Ambrosi Carrion (1888 – 1973), que era el nucli del llibre; i, en apèndix, dues versions més antigues, de Pau Bertran i Bros (1853 – 1891) i J. Mª Pellicer i Pagès (1843 – 1903). Les dues darreres recorrien al tradicional metre heroic de moltes literatures romàniques, és a dir, el decasíl·lab (o, més ben dit, endecasíl·lab, comptant a la castellana). Tant Carles Riba com Lluís Nicolau d’Olwer jutjaren amb duresa l’assaig de Carrion.¹⁰ Riba se centrava en les incorreccions i defectes d’aquells presumptes hexàmetres; Lluís Nicolau, pel seu cantó, no amagava la incomoditat que li produïen “aquestes aclimatacions [...] falses i enganyadores”. Nicolau reconeixia que, des del punt de vista tècnic, els hexàmetres de les *Bucòliques* ribianes eren (al contrari dels de Carrion) irreprotxables, i conclouia: “com els seus hexàmetres han d’èsser tots els que en català vulguin compondre’s. Més val, però, que no se’n vulgui compondre cap”.

⁸ *Apud* Torné (1993: 14). A propòsit dell vincle profund, però sens dubte inconscient, entre la pràctica traductora de Segalà i el Modernisme, tant català com hispànic, veg. Martínez García (2010).

⁹ Un poemeta de “tradició homèrica”, que data de les acaballes del Món antic.

¹⁰ En les seves respectives ressenyes a *Quaderns d’Estudi* (any I num. 4, gener de 1916) i *La Revista* (any II num. 9, febrer de 1916).

Més o menys per aquells mateixos anys, mossèn Llorenç Riber feia servir també el decasíl·lab (no pas l'adaptació de l'hexàmetre 'a la catalana') per traduir les *Geòrgiques* i l'*Eneida*. Costa i Llobera continuava assajant adaptacions de ritmes clàssics en les seves versions de Prudenci; i un altre sacerdot, el canonge de la seu barcelonina Josep Mª Llovera (1874-1949), havia començat ja una versió de la *Iliada* "en el metre original", la publicació de la qual s'ajornà molt i molt.¹¹

D'altra banda, l'any 1923 apareixia el primer volum del Lucreci editat i traduït per Joaquim Balcells (1890 – 1936). S'inauguraven, així, les publicacions de la Fundació Bernat Metge. La nova iniciativa apostava d'entrada, i en termes programàtics, per les versions en prosa. Joan Estelrich (1896 – 1958), el director designat per Francesc Cambó per a fer-se càrrec de l'empresa, ho justificava amb èmfasi:¹²

... El ritme de la poesia i de la prosa sols poden assolir-se d'una manera imperfecta. Donades tals dificultats i a fi d'evitar interpretacions personals, les nostres traduccions seran fetes en prosa usual.

Una mica més enllà, Estelrich justifica aquesta opció traductològica (i també algunes altres) en termes d'una disciplina gairebé ètica:

Ha estat exigida als nostres traductors la renúncia a fer obra personal. No els demanem que posin de manifest l'esperit, el talent, l'eloqüència, ni tan sols el propi sentiment literari. Els hem demanat que s'oblidin de si mateixos...

Aquestes crides a l'austeritat i a l'ascetisme, s'entenen sobretot en funció del bigarrat context literari català del moment; però, a més, en l'àmbit de les traduccions de les llengües clàssiques, coincidien (i fins i tot anticipaven) algunes de les iniciatives més prestigioses que, en anys successius, es portarien a terme a l'estranger en el mateix sentit. Per exemple, la *Iliada* de Paul Mazon (1937 – 1938), futur mestre de Carles Riba — una traducció que ha estat canònica durant moltíssims anys no tan sols a França, sinó a la majoria de països del sud d'Europa — fou celebrada precisament pel seu ús d'una prosa 'moderna', 'analítica', que, sense esborrar les traces de la formularitat tradicional, recollia, en la mesura del possible, el ritme, la prodigiosa *allure* del text iliàdic.

¹¹ Pels volts de 1921, ja hi havia traduïts dotze cants. Llovera morí el 1949, deixant la seva versió inacabada. La part enllestida es publicà molt més tard: *Quinze rapsòdies de la Iliada d'Homer*. Acadèmia Catòlica: Sabadell, 1975.

¹² [J. Estelrich]. *Fundació Bernat Metge: Una col·lecció catalana dels clàssics grec i llatins* (1922). Còmodament consultable a Bacardí-Fontcuberta-Parcerisas (1998: 81-94).

Un efecte col·lateral d'aquest "triomf de la prosa" va ésser l'emfàtica condemna (almenys en l'àmbit de la traducció dels clàssics) de qualsevol tipus de prosa rítmica, considerada un híbrid inacceptable. En el pròleg a l'*Odissea* de 1919, Riba ja parlava de la "temible perspectiva d'una prosa rítmica". La frase de Riba s'entén bé suposant que tenia al cap alguns experiments que devia trobar particularment detestables; però fa la impressió que, més tard, els homes de la FBM es van prendre el bandejament de les temptatives d'aquesta mena com un afer de principi.¹³

5

A partir del que hem anat contant fins ara, ja s'entén que la consolidació de l'hexàmetre "a la catalana" com una manera natural — i, per a alguns, l'única manera 'correcta' — de traduir l'epos greco-llatí no va resultar ni fàcil ni immediata. De fet, no es va produir fins a l'aparició de la segona *Odissea* de Carles Riba (ed. de bibliòfil, 1948; 2ª ed. Alpha 1953), una de les obres cabdals de la literatura catalana contemporània — i ara no em refereixo només a les traduccions. L'altíssima qualitat d'aquell text, i també la mitificació, per no dir sacralització, de què ha estat objecte,¹⁴ expliquen que, en el curs dels anys, hagi generat un veritable devesall d'emulació. Em limitaré a enumerar-ne les fites: l'*Eneida* de Miquel Dolç (Alpha 1958); les dues versions de la *Ilíada* de mossèn Manuel Balasch (Selecta 1971; Proa 1997); els *Himnes homèrics* del mateix Balasch (Llibres del Mall 1974); la *Ilíada* fragmentària de J. Mª Llovera (publicada pòstumament el 1975); la *Ilíada* del pare Miquel Peix (Alpha 1978); l'Ovidi i el Properci de Jordi Parramon a Quaderns Crema;¹⁵ la recent *Odissea* de Joan F. Mira (Proa 2011)... En contrast amb aquesta profusió d'hexàmetres, en català hi ha molt poques traduccions d'Homer en prosa. Ara com ara, només es poden mencionar (deixant de banda les meritòries adaptacions per infants i adolescents) la *Ilíada* i l'*Odissea* de Joan Alberich (La Magrana, 1996, 1998); els dotze cants de la *Ilíada* publicats per Montserrat Ros a la FBM; i els *Himnes homèrics* de Mª Rosa Llabrés i Ripoll (Edicions del Salobre: Pollença, 2009).

Sovint tendim a no adonar-nos de la singularitat d'aquesta situació. L'especialització en adaptacions hexamètriques constitueix gairebé una peculiaritat local, una mena de monocultiu. És cert que, darrerament, hi ha hagut arreu un esclat de versions homèriques en hexàmetres; un esclat que ha arribat fins i tot a països com França, on aquesta mena de

¹³ La prosa rítmica no és pas un medi inacceptable d'entrada per traduir l'epos antic. Una de les millors traduccions de la *Ilíada* al castellà, la de Daniel Ruiz Bueno ('Biblioteca Clásica Hernando', 1956) hi recorre amb força encert.

¹⁴ Procés agudament analitzat, en termes de sociologia de la traducció, per Francesc Parcerisas (2009).

¹⁵ *Les Metamorfosis*, 1996, 2008; els *Amors*, 2000; el *Llibre primer* de Properci, 2004.

traduccions no tenen la mateixa tradició que en terres anglòfones o germàniques.¹⁶ Pel que fa a la literatura espanyola, el pioner d'aquest tipus de versions fou el professor José M. Pabón (1892-1978), el qual donà a conèixer ja el 1947 un primer tast de la seva *Odisea*.¹⁷ Però la traducció íntegra no veié la llum fins al 1982 (a la Biblioteca Clásica Gredos), en edició pòstuma. Altres assaigs importants en aquest sentit han anat a càrrec del prolífic traductor Fernando Gutiérrez (1911-1984)¹⁸ i d'Agustín García Calvo.¹⁹ La versió d'aquest darrer combina, en una síntesi molt personal, la imitació de l'hexàmetre clàssic amb la del doble vers del *romance* tradicional (del qual manlleva també la rima assonant).

Ara bé, tant a Europa com a la Península, aquestes temptatives recolzen en un gruix considerable, i que continua creixent, de traduccions en prosa. Tampoc no es pot dir que, fora de casa nostra, les adaptacions de l'hexàmetre siguin sistemàticament preferides als metres de la tradició local. Si quelcom caracteritza el panorama global de les traduccions homèriques, és una riquesa i una varietat extraordinàries.

6

Una temptativa de classificar de manera aproximada aquest bigarrat panorama podria ésser la següent:²⁰ (a) Metres pertanyents a la tradició de la llengua d'arribada; (b) metres *evocadors*, que «recorden», més o menys llunyanament, l'hexàmetre; (c) el vers lliure; (d) falsos versos, marcats gràficament, però sense existència prosòdica.

No cal dir que, a l'interior d'aquestes categories, que sovint es barregen i confonen, la varietat és considerable. En la categoria “reutilització de metres ja existents”, per exemple, s'hi poden incloure des de la *Ilíada* francesa de Frédéric Mugler (1989; 2^a ed. 1995), en versos de catorze síl·labes (que sovint es deixen analitzar com un octosíl·lab + la meitat d'un alexandrí), fins a l'experiment de Martin L. West, que va recórrer al tetràmetre trocaic, el vell ritme del *Kalevala*, per girar el primer cant de la *Ilíada*.²¹ Un altre exemple reeixit — i molt recent — de represa d'un metre ja consagrat en la llengua original el constitueix l'*Odisea* d'Emily Wilson

¹⁶ *L'Iliade* de Philippe Brunet (París, Éditions du Seuil, 2010) és, si no vaig errat, la primera versió d'aquest tipus en francès.

¹⁷ *Homero*. Nueva versión directa (Barcelona, Editorial Labor, 1947).

¹⁸ La seva *Ilíada* en hexàmetres fou publicada el 1953 per J. Janés. Se n'han fet moltes reedicions; la més recent, per ara, és la de Penguin Clásicos (2015).

¹⁹ Homero. *Ilíada*. Versión rítmica de Agustín García Calvo. Zamora, Editorial Lucina, 1995.

²⁰ Prescindeixo ara de les adaptacions estrictes de l'hexàmetre i de les traduccions en prosa.

²¹ “*Sing me, Goddess*”. *Being the First Recitation of Homer's Iliad translated into English verse by M.L. West* (Duckworth: Londres, 1971). El tetràmetre trocaic havia estat aclimatat a l'anglès per H.W. Longfellow (*The Song of Hiawatta*, 1855). West, és clar, no pretén reflectir l'estructura prosòdica de l'original grec, sinó el seu arcaisme, el seu to elevat i la seva agilitat narrativa.

(Nova York – Londres 2018), que empra el pentàmetre iàmbic, el vers narratiu per excel·lència de la llengua anglesa (de Chaucer a Byron, passant per Shakespeare i Milton).

Pel que fa a les versions en vers lliure, és relativament freqüent que el traductor sigui també poeta — i, de vegades, un gran poeta — en la seva pròpia llengua. Aquest és el cas, per exemple, de l'*Odyssée* de Philippe Jaccottet,²² que recorre a una combinació lliure de versos de 14, 12 i, menys sovint, 10 o 16 síl·labes; o de l'americà Robert Fitzgerald,²³ el qual recorre fonamentalment a un decasíl·lab de base iàmbica, però amb variacions de longitud i ruptures deliberades de ritme. En canvi, els metres que *evoquen* l'hexàmetre, però que renuncien explícitament a adaptar-lo, acostumen a ésser, senzillament, versos blancs de cinc o de sis accents (i un nombre variable de síl·labes). Aquesta solució gaudeix de predicament sobretot en el món anglosaxó. Un dels seus millors exponents és Richmond Lattimore (1906 – 1984), que ha estat el traductor d'Homer favorit de l'acadèmia (per bé que no sempre dels crítics) durant bona part del segle XX. Un altre exemple n'és la *Ilíada* (Oxford 2014) de Barry Powell, que sembla ben situada per a substituir la de Lattimore en els anys propers, i que opta per “a rough five-beat line”. La diferència en extensió entre el vers de Lattimore i el de Powell es compensa pel fet que Powell no respecta una de les normes que altres versions observen amb força rigor: la de mantenir el mateix nombre de versos de l'original.²⁴

Finalment, mencionaré una solució que no deixa de provocar reserves: la traducció en prosa ‘retallada’ — és a dir, una prosa que reflecteix, només tipogràficament, la separació dels versos de l'original. A Espanya, aquesta solució va obtenir cartes de noblesa amb la traducció d'Emilio Crespo (Gredos: Madrid 1991), convertida ràpidament en canònica. L'edició bilingüe de l'*Alma Mater*, en quatre volums (L.M. Macía Aparicio *et alii*, Madrid 1991-2013), també recorre a aquesta solució, que és igualment molt emprada en les traduccions italianes amb el text grec acarat, destinades sobretot al públic universitari.²⁵ Entre nosaltres, M^{re}. R. Llabrés l'ha feta servir per als *Himnes homèrics* (2009), amb resultats estimables. Les reserves dels puristes davant d'aquests productes ‘híbrids’ no són difícils d'entendre; però també tenen punts a favor seu. D'una banda, ajuden a obtenir traduccions precises; i, en molts casos, la seva

²² À la Découverte: Paris, 1955.

²³ *Odyssey*, Nova York 1961; *Iliad*, 1974.

²⁴ Tampoc la segona *Odissea* de Riba, tan justament admirada per la seva rigorosa fidelitat a l'original, pot evitar la inserció, de tant en tant, d'un vers suplementari. Val a dir que el nombre de les insercions de Riba és limitat, comparat amb l'increment del nombre de versos de Powell.

²⁵ Vg. *e.g.* els volums de la BUR: *Ilíada*, trad. G. Cerri (1996); *Odissea*, V. Di Benedetto (2010).

qualitat literària és més que acceptable.²⁶ En definitiva (si puc refiar-me de la meua experiència amb els estudiants universitaris) són el model clarament preferit, al costat de les versions en prosa, per la majoria dels lectors *reals* dels vetustos poemes.

Aquest llistat de possibilitats, totes posades a prova al llarg dels darrers anys, tenia només un objectiu: il·lustrar una llibertat i una flexibilitat gairebé exhuberants, en contrast amb la rigidesa predominant a casa nostra. Que l'admirable acompliment de Riba desvetllés ànsies d'emulació resulta comprensible. Però els epigonismes són sempre perillosos; i les diferències de qualitat poètica — quelcom que no té res a veure amb simple rigor tècnic — entre els diversos adaptadors al català de l'hexàmetre són abismals. No és que calgui renunciar per principi a les adaptacions de l'hexàmetre; però potser estaria bé d'assajar també noves vies. L'anarquia que, en aquest terreny de les traduccions homèriques, imperava a casa nostra a les acaballes del XIX era, certament, producte de l'amateurisme i la desinformació; superar-ho va ésser una gran cosa. Però potser després s'ha caigut en una monotonia excessiva.

7

Montserrat Ros i Ribas va néixer a Barcelona l'any 1943. El seu pare, Josep Ros i Artigues (1907 – 1998), autodidacta, havia conreat, sobretot durant la joventut, un gran nombre de gèneres literaris, especialment la poesia i la traducció.²⁷ La filla estudià Filologia clàssica a la Universitat de Barcelona, a la vella Facultat de Filosofia i Lletres. Després de la llicenciatura, es va integrar en l'Institut d'Estudis Hel·lènics, fundat per Josep Alsina, i va exercir (per no gaire temps) la docència universitària. A tall d'anècdota, explicaré que l'any 1970, o potser el 1971, vaig ésser alumne seu unes quantes setmanes. A classe traduïem Heròdot; i ella solia queixar-se de l'hàbit universitari (encara avui dia vigent, per desgràcia) de les traduccions eixarreïdes, ferotgement literals, sense gràcia ni fluïdesa, que només serveixen per demostrar a un examinador que l'original ha estat més o menys comprès. Però també podria ésser que jo ara barregés les dates, i que aquesta queixa li hagi sentit més tard; perquè el tema la va capficar tota la vida.

²⁶ També hi ha solucions compostes. Així, la versió de F.J. Pérez (Ábada: Madrid 2012) combina un vers 'tipogràfic' amb un ritme dactílic molt marcat. El resultat resulta una mica estrany, però no desagradable.

²⁷ Havia tirat als Jocs Florals, on guanyà dos accèssits, i havia col·laborat amb l'editor Josep Janés, en els *Quaderns Literaris* del qual donà a conèixer algunes traduccions de l'anglès. També va publicar, en la col·lecció de poesia del mateix Janés, una antologia bilingüe de P.B. Shelley, el gran poeta romàntic. Manllevo la majoria d'aquestes notícies a Bacardí i Godayol (2011: 474-75) i a la GEC.

Deixà aviat la Universitat, però continuà uns quants anys fent classes de Batxillerat en centres privats. Al capdavant, es concentrà en les tasques de la Fundació Bernat Metge, que s'anà convertint en el focus, cada vegada més absorbent, de la seva vida professional. Tanmateix, entre 1988 i 1998, encara compaginà la FBM amb les funcions de redactora i correctora a Edicions Curial. A la Fundació, començà treballant del que ara se'n sol dir editor de taula: endegava per a la publicació els originals rebuts i acceptats. Les biografies seves que he consultat diuen que fou deixeble de Miquel Dolç (1912 – 1994) i de Josep Vergés i Fàbregas (1903 – 1984). Fou aquest darrer, de fet, qui li ensenyà de debò l'ofici, a la manera antiga, al llarg de moltes hores de treball silencios, en el despatx, avui desaparegut, de Via Laietana 30, on les ombres de Carles Riba i altres il·lustres traspassats semblaven flotar en la mitja penombra. Josep Vergés, que havia estat deixeble directe de Joaquim Balcells i de Carles Riba, i amic fraternal de Joan Petit (1904 – 1964), encarnava la memòria de la casa.²⁸ Solia recordar les coses amb una gran precisió de detall, amarada d'una nostàlgia molt intensa. Després de la seva mort, aquesta funció de custodi de la memòria de tots passà a la Montserrat.

La tasca d'editor, a la Fundació, diferia força de la d'una editorial corrent. Els autors de cada volum comptaven (o almenys així s'havia de suposar) amb una competència específica en Filologia clàssica, en llatí i/o en grec. Però no tothom era expert, ni de tros, en les múltiples habilitats requerides per a l'ocasió, des de l'ecdòtica dels textos antics fins a la correcta presentació dels originals per a la impremta, passant pel domini d'una prosa catalana, si no elegant, almenys correcta. En la majoria d'ocasions, la revisió implicava un cert grau de reescriptura, que, naturalment, no s'aplicava sempre als mateixos aspectes; però que, en els casos més complicats, havia d'ésser una mica dràstica. D'altra banda, a la casa hom havia anat desenvolupant un *corpus* més aviat complex de tradicions i convencions editorials. Esbossat només en el document fundacional de Joan Estelrich (que és més una declaració de principis que no una proposta 'tècnica'), aquest *corpus* s'anà consolidant en la pràctica quotidiana de Balcells i de Riba — sobretot en la d'aquest darrer, que va portar durant molts anys, pràcticament sol, el pòndol de l'empresa. De Riba el van rebre Dolç i Vergés; i ells el van transmetre a la Montserrat.

8

La seva contribució a les tasques de la FBM fou certament considerable; però, per desgràcia, no sempre resulta fàcil de quantificar i concretar a hores d'ara, perquè en molts casos ha

---

²⁸ Sobre el senyor Vergés, em permetré de remetre a la notícia que en vaig donar a *La nissaga catalana del món clàssic* (2011: 323-25).

quedat dissimulada per l'anonimat. Fins a l'any 1975, el nom del revisor (o revisors) de cada volum s'especificava a les pàgines de crèdits; però a partir de 1976, anà desapareixent de mica en mica, substituït per les expressions «les revisions estatutàries» o «les revisions de consuetud». Les primeres revisions de què es reponsabilitza nominalment Montserrat Ros daten del 1987; es tracta en tots dos casos d'obres llatines.²⁹ Tanmateix, degué revisar, totalment o en part, força textos més. El 1995 torna a assumir amb noms i cognoms la revisió de l'*Ètica a Nicòmac* d'Aristòtil, editada i traduïda per J. Batalla. Després, el seu nom apareix de manera esporàdica en els crèdits de quatre volums més.³⁰ També revisà, sens dubte, obres gregues — excloent, és clar, les atribuïdes *nominatim* a algun altre revisor, com les d'autors cristians, regularment adjudicades a M. Balasch). Una consulta al que resta de l'arxiu històric de la FBM (dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya) probablement dissiparia alguns d'aquests interrogants.

Tenia un domini extraordinari de la llengua. La tria de la paraula exacta i, molt especialment, de l'ordre de les paraules dins la frase podien arribar-la a obsessionar. M'agradaria recordar un comentari que li havia sentit més d'un cop, i que ella atribuïa al senyor Vergés. “La substitució, de vegades el simple desplaçament, d'un mot pot canviar tota la frase. Grinyolava, no acabava de semblar català, i té, ja no grinyola”. De fet, eren tots dos experts en l'art de la intervenció discreta. Es podria objectar que aquest domini de la llengua abarcava només un dels seus registres, la prosa culta neonoucentista. Però és que aquest era, precisament, el registre més adequat per a la majoria d'obres que s'incorporaven al catàleg de la Fundació. Els problemes començaven quan es tractava d'anostrar obres que reclamessin un registre diferent; però, en aquestes avinenteses (massa poc freqüents, per desgràcia), penso que la Montserrat no sempre hi pogué dir la seva. D'altra banda, també sabia mostrar, de tant en tant, una habilitat que avui dia ha esdevingut gairebé insòlita: la de trobar expressions que *sonessin* populars sense que els calgués ésser barbarismes.

Al Consell directiu de la FBM, no hi entrà fins al 1993. En va formar part fins que va morir, el febrer de 2018; però a partir de 2008, quan es jubilà, deixà d'assistir-hi. L'afirmació, que he llegit sovint, que, entre 1994 (data del traspàs de Miquel Dolç) i 2007, fou directora de la FBM,

²⁹ Un volum de Quintilià i la *Guerra d'Alexandria*, atribuïda a Juli César.

³⁰ El primer volum de Titus Livi (2002), revisat en col·laboració amb J. Raventós, i tres volums de les *Satumals* de Macrobi (2003-2005), traduïts pel mateix Raventós.

no és correcta. Tant de bo hagués estat! Però, en realitat, la Fundació no ha tornat a tenir un director formal des de la mort de Carles Riba (1959).³¹

9

Pot semblar estrany, que havent revisat, corregit i millorat tantes traduccions d'altri, la Montserrat es prodigués personalment més aviat poc com a traductora. Però la feineda que li comportaven les revisions, una voluntat perfeccionista molt marcada i la veritable passió d'anonimat que la caracteritzà sempre, ho expliquen més que de sobres. Tot amb tot, va traduir els dos volums de les *Faules d'Isop* (1984, 1989), en col·laboració amb Francesc J. Cuartero, i tres volums amb els dotze primers cants de la *Iliada* (2005, 2007, 2009). També col·laborà amb el pare Pius-Ramon Tragan en la versió del *Josep i Àsenet*,³² una curiosa novel·la de tema bíblic en llengua grega, producte típic del judaisme alexandrí del segle II de la nostra era. Va ésser coautora, amb Joan Alberich i Mariné, d'una obra de consulta tan útil com *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*,³³ i també formà part de l'equip, dirigit pels mateixos F.J. Cuartero i J. Alberich, que endegà el recent *Diccionari grec-català*.³⁴

Amb la *Iliada* de Montserrat Ros culmina — provisionalment, és clar! — la història de les versions dels poemes homèrics en llengua catalana que m'havia proposat resseguir. En aquesta història hi abunden, com hem vist, els experiments agosarats, els períodes de recerca apassionada i els alts-i-baixos; també s'hi poden trobar acompliments de vàlua permanent, i alguns períodes d'una certa desorientació. Allò que no hi ha, que no pot haver-hi, és un final definitiu: la traducció perfecta i definitiva d'una obra mestra de la literatura universal és una quimera. L'aspiració d'una bona traducció acostuma a ésser de fer un servei impagable, durant una colla d'anys, als lectors de bona fe. I, per a portar a terme aquest objectiu, crec que la nova versió del vetust poema que Montserrat Ros ens ha deixat compleix tots els requisits.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

³¹ L'any 1960 es nomenà un Consell directiu, la composició del qual anà canviant al grat de les circumstàncies. Quan va morir Miquel Dolç, que n'havia estat membre des del primer moment, el seu nom continuà apareixent en els crèdits com a membre d'aquest consell, però amb la creu de rigor al costat. No fou fins al 1999, cinc anys després de la seva mort, que hi figurà per primer cop com antic director, al costat d'Estelrich i de Riba.

³² Col·lecció *Literatura intertestamentària* iv. Institut Cambó: Barcelona, 2005.

³³ Enciclopèdia Catalana: Barcelona, 1993.

³⁴ Enciclopèdia Catalana i Fundació Institut Cambó: Barcelona, 2015.

- Alsina, V.; Pòrtulas, J. (2009). "A propòsit de la versió dels *Himnes Homèrics* de Joan Maragall". A: M. Ortín & D. Pujol (eds.) *Llengua literària i traducció (1890-1939)*. Punctum & Trilcat: Lleida: 51-86.
- Bacardí, M., Fontcuberta, J. & Parcerisas, F. (eds. 1998). *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. *Antologia*. Eumo: Vic.
- Bacardí, M. & Godayol, P. (eds. 2011). *Diccionari de la traducció catalana*. Eumo: Vic.
- Garriga, C. (1986). "La *Ilíada* catalana de Lluís Segalà", *Ítaca* ii: 189-196.
- Martínez García, O. (2010). "Las versiones homéricas de Luís Segalá bajo el signo del modernismo". A: F. García Jurado et alii (eds.), *La historia de la literatura greco-latina durante la Edad de Plata de la cultura española (1868-1936)*. *Analecta Malacitana*. Anejo lxxviii: 159-175.
- Miralles, C. (2002). *Lluís Segalà i Estalella. Semblança biogràfica*. Duu com annex la nota necrològica de Lluís Segalà escrita arran de la seva mort per Ramon Aramon i Serra. Institut d'Estudis Catalans: Barcelona.
- Mussarra, J.J. (2014). "A propòsit de la *Ilíada* de Conrad Roure". A: I. García Sala et alii (eds.). *Traducció indirecta en la literatura catalana. V Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània*. Punctum: Lleida: 35-56.
- Parcerisas, F. (2009). *Traducció, edició, ideologia. Aspectes sociològics de les traduccions de la Bíblia i l'Odissea al català*. Biblioteca de Traducció i Interpretació xv. Eumo: Vic.
- Pòrtulas, J. (2016). "Els estudis homèrics a Barcelona entre els segles XIX i XX", *Afers* lxxxv: 697-713.
- Pòrtulas, J. (2017). "Homeristes a l'Acadèmia". A: S. Vila-Sanjuán (ed.), *El Palau de l'Humanisme. Cent anys de Bones Lletres al Palau Requesens de Barcelona*. Edicions Comanegra: Barcelona: 98-104.
- Pòrtulas, J. (en premsa). "Sobre algunes velles traduccions de la *Ilíada*". Aula Carles Riba. Universitat de Barcelona.
- Torné i Teixidó, R. (ed. 1993). *Carles Riba. Les Bucòliques de Virgili i altres poemes pastorals*. *Aurea Saecula* ix. Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Tudela, M. & Izquierdo, P. (eds. 2011). *La nissaga catalana del món clàssic*. Auriga: Barcelona.